

GEZELLE EEN NIEUWE MIDDELEEUWER ?

2

Een-zijn met Christus betekende voor Gezelle : een-zijn met Christus' nieuw gebod. Niet allereerst het lijden, hoezeer in en met Christus gedragen, is een eigenlijk verenigd zijn met Hem, maar het verenigd zijn met Hem in Christus' nieuwe boodschap. En alleen het lijden, tengevolge van het uitdragen en zelf verwerklijken van deze boodschap ondergaan of ondervonden is wezenlijk verenigd zijn met Christus in *zijn* lijden, — dat echter ook van Zijn leven niet de zin, doch onvermijdelijk gevolg en sine qua non is geweest. Sine qua non, want Christus' liefde veronderstelt een afwijzen van «de wijsheid en de goedheid der wereld» en van alles wat in ons zelf «de wijsheid en goedheid der wereld» behoort. Juist om dit sine qua non kan men Christus niet trouw zijn en zijn boodschap niet liefhebben zonder de bereidheid Hem ook in zijn lijden te volgen en in zijn lijden lief te hebben. Vandaar dat Christus zeggen kon : wie mijn kruis niet opneemt, kan mijn leerling niet zijn. Maar dat was niet de zin. Vóór hij een boodschap was geweest (of geworden) over de dwaasheid van het kruis, was hij allereerst en primair een boodschap geweest over de dwaasheid der Liefde (gelijk door Paulus onontkoombaar omschreven). Men kan deze dwaze liefde niet verwerpen (en vervangen door een schrandere) zonder het christendom-zelf te verwerpen. De liefde wordt niet christelijk als ancilla van de ratio (daarmee bereikt men «de wijsheid en goedheid der wereld» : haar divide et impera e.d.), maar christelijk is : de ratio als ancilla van *déze dwaze liefde*, als doorgrondster en vormgeefster van deze (hoogste) Wijsheid.

Christus was voor Gezelle echter meer dan deze liefdeboodschap. Niet deze dwaze liefde met betrekking tot de mensen is het eigenlijke leven, evenmin is zulks het deugdenleven dat deze liefde veronderstelt. Dat alles was slechts Christus' «nieuw GEBOD». Christus was allereerst een boodschap geweest over de liefde van God, over God als Vader, een helpend en dringend aansporen om in en met en uit de Vader te leven op dezelfde wijze als ook Christus-zelf deed. Want *dit* leven eerst, als een waarlijk vrij geworden kind Gods in de liefde van de Vader, was het «nieuwe LEVEN» dat Christus de wereld was komen openbaren, en dat — *dàt* nieuwe leven — was het laatste en daarom ook eerste doel, en de zin van

al het overige. De dwaze liefde is de weg naar dit leven omdat ook de Vader-zelf slechts deze dwaze, alles-verdragende, alles schenkende, alleen leven gevende liefde is. Reeds omdat deze dwaze liefde de door Christus en alleen door Hém geopenbaarde weg is naar de Vader, kon Christus zeggen : niemand komt tot de Vader tenzij door Mij ; en Paulus : andere grondslagen kan niemand leggen dan die gelegd zijn, n.l. Jezus Christus. Christus is de weg naar dit leven omdat Hij, in Wien God zich wederom met de mensheid had verzoend, ons dit leven in de Vader heeft geopenbaard en *voorgeleefd* en men slechts door Christus' «nieuw gebod» te vervullen het «nieuwe leven» kan deelachtig worden. Doch slechts dit nieuwe leven, in en met en uit de Vader, is de grote zin en de grote waarheid geweest. Christus was geen lijdensboodschap en stervensboodschap, maar een liefde- en levensboodschap. Christus' boodschap is niet te herleiden tot een waarheid betreffende de Zoon, zij is essentieel een waarheid betreffende de Vader. En de Zoon is niet te herleiden tot diens goddelijk sterven, maar Hij is allereerst diens goddelijk leven, en daarom ook allereerst : diens goddelijke Verrijzenis. Christus is niet, hoe onderworpen Hij alle leed aanvaard en gedragen heeft, de slaaf geweest van het lijden, maar de vrijgeborene van de Vader in de blijdschap van het kindschap Gods. Christus is niet — niet in volstrekte zin — het leven. Hij is de grond waardoor het leven mogelijk werd : de voedingsgrond waaruit de boom de durend-onontbeerlijke sappen met zijn wortels optrekt ; de Vader echter is de grote ruimte van de hemel met haar zonlicht waaruit de stam met zijn takken en de kruin met haar bladeren leven, d.w.z. waaruit alles leeft waardoor de boom eerst waarlijk boom is. Eerst dit bovengrondse leven, dit opnieuw vrij en dankbaar in de Vader staan opgericht, is het eigenlijke, wezenlijke leven. En hier haalde ook Gezelle — zelf reeds zozeer «evangelische zachtmoedigheid en liefde» geworden — eerst waarlijk «lust en. leven» Hij leeft de blijdschap, de vrede en de vrijheid van het kindschap Gods dat Christus als de heilige zin des levens heeft geopenbaard. Christus is voor hem niet allereerst meer de Lijder en Sterver, maar: *de nieuwe Adam* : de Adam die opnieuw in God leeft, opnieuw in God lééft — in vrede met God en in blijdschap om God d.i. de vóór de Verrijzenis Verrezene in de Vader. En de enkele malen dat Gezelle in deze periode Christus' sterven in gans zijn verlatenheid voor ons oproept («'t Is dood nu al : God zelve stierf»), is, zoals we aanstonds zullen zien, het accent van het gedicht een geheel ander dan dat van de Kruismystiek voor welke de weg «'des seligen Leidens' und der sich im Leiden selbst vollziehenden Erlösung vom Leiden durch Gottes barmherzige Liebe : den Königsweg des Kreuzes» ³⁾

(3) Max Scheler, geciteerd door Buytendijk : **Wezen en Zin van de Pijn**, p. 55.

de enige, geheimnisvolle zin is. Christus, de toegang tot het Leven — een Leven dat niets en niemand de mens ontnemen kan — is de overwinnaar van de dood : de Overwinnaar uit die jubelende, onbezweerbare Levenshymne :

*Paaschen, Paaschen,
opgestanden,
is de God, dien
booze handen
hadden aan het
 kruis gedaan :
Paaschen, Paaschen,
 vrij voortaan,
heeft Hij hout en
steen en ijzer
overwonnen,
die, Verrijzer,
Hallelujah,
 één uit al,
leeft en immer
 leven zal !*

Christus' sterven is niet allereerst meer een teken van dood, doch een voor-teken van leven, zoals alle dood oorsprong en teken van leven is :

*'k En ete niet, of 't gene ik ete,
 't heeft de dood gesmaakt ;
het wreede mes, of de al zoo wreede
 hamersmete,
heeft het afgemaakt.*

*Het doode in mij wordt levend weder,
 't vat een lijf weêr aan ;
en zonder u, o dood, geen ader-
 dans en dede er
meer mijn herte slaan.*

*De Godheid zelve, aan 't kruis geklonken,
 eer 't was al volend,
ook Hij, den diepen kelk ten bodeme
 uitgedronken,
heeft de dood gekend.*

*Ook Hij zou onzer zielen wezen
 eens een avondmaal,
dat levend, hêt alleen, genuttigd,*

*zou genezen
onze hongerkwaal...*

(1893)

Is elke lijdensexaltatie hem vreemd, het Christus-motief zou toch nooit geheel uit zijn gedichten verdwijnen : Hij toch was bestendig de voedingsgrond waarin zijn leven geworteld bleef. Ook het motief van Christus gekruisigd zou hem nooit geheel loslaten. Te zeer toch behoorde het kruis tot de dagelijkse realiteit van zijn bestaan. Maar beide motieven zijn geheel van accent en inhoud veranderd. Als hij — slechts weinige keren overigens — in zijn gedichten van de tweede periode tot de Doornengekroonde van het Kruishout bidt, hoort men hem niet meer smeken om al dieper vereniging. Stellig heeft Gezelle, die nochtans uit zovele bronnen kracht putte, het lijden dan reeds te zeer ervaren als een beproeving die voor menselijke krachten nauwelijks te tillen is, om nog de vermetelheid — het vermetel vertrouwen ? — op te brengen er om te vragen. Maar dat is toch niet de eigenlijke oorzaak van het veranderde accent. Hij is het lijden-zelf anders gaan verstaan, en hij is Christus' boodschap anders gaan zien, en zo ook Christus gekruisigd. — Het lijden is onvermijdelijk, en — hoe ondragelijk het somtijds is — zijn houding is er allereerst een van zwijgend aanvaarden : een op zich nemen van het onontkoombare, als behorend tot het leven en als met zijn opdracht gegeven. Kan hij al niet meer waarachtig smeken het te mogen ontvangen, hij kan al evenmin God bidden ervan verlost te worden. Dit toch zou gelijkstaan met God te bidden van zijn bestaan en bestaansreden ontslagen te worden. Hij kan alleen bereid zijn, in het lijden zo ver te gaan als hem gevraagd wordt, maar elke vervoerde lijdensliefde, als bereikte hij eerst daarmee de wezenlijkste zin van het religieuze leven, is hem hierbij vreemd. Het zijn veel menselijker en misschien ook ontroender gevoelens die de smart hem ingeven (ontroerend, want zij onthullen ons de zuiverheid van deze mens en de realiteit van zijn pijn). Er is ten eerste zijn angst dat het lijden, de bestendige verguizing ook, hem innerlijk kan verminken : zijn liefde vernielen ; er is vervolgens zijn angst, dat het leed, de doffe doelloosheid van zijn verguisd leven, ook hem er tenslotte toe zou brengen de strijd op te geven, d.w.z. de opdracht, die de zin van zijn bestaan onder de mensen is, ontrouw te worden.

*maar 'k vreeze, zonder moed en
zonder hert,
de smert
te vluchten, en te vallen,
daar de waan
blijft staan ;
te vallen en te sterven,*

*daar hij, loos
en boos,
zal roepen : «Dat de vuist kan,
en 't gevecht,
is recht !»*

Daarom ook bidt hij, in een ander gedicht :

*Dan, laat mij zegen ook,
uit uwen mond, verwachten,
o sterke vechter, Wind,
die, loopende achter 't veld,
mij schier omverrevelt
en worstelt tegen mij,
en wijgt uit al uw' krachten.*

*Ik bidde u, zegent mij :
niet eer en wille ik wapen
omleege leggen, u
ontwijkende, eer gij doet
ontwaken mij dat bloed,
dat al te langen tijd
gerust heeft en geslapen.*

Voor deze strijdbare apostel, voor wie het handelen onder de mensen slechts het uitdragen is van Christus' scheppende waarheid, d.i. van Christus' eeuwig contra, is het leven niet allereerst een kruisbanier, maar een krijgsbanier, die, juist omdat het dit is, een kruisbanier wordt. Gezelle had dit ondervonden. Daarom spreekt hij over dit strijden niet met het holle pathos, het gemakkelijke tumult der martialen, maar met de peinzende, geteisterde stem van iemand die al de bitterheid van de goede strijd aan den lijve gevoeld heeft.

*Het leven is een' krijgsbanier,
door goede en kwade dagen,
gescheurd, gevlekt, ontvallen schier,
kloekmoedig voorwaards dragen.*

*Men tuimelt wel, en wonden krijgt
men dikwijls, dichte en diepe...
't en vlucht geen weerbaar man, die wijgt,
of hem de dood beliepe !*

*Het leven is... geen vrede alhier,
geen wapenstilstand vragen :
het leven is de Kruisbanier*

tot in Gods handen dragen!

(1892)

Hij weet, dat het er slechts op aankomt, dit harde grauwe gevecht tot het einde vol te houden : uit te houden.

Heeft Gezelle zijn kruis dan alleen deemoedig aanvaard en nooit meer als vroeger tot de Doornengekroonde opgezien om zich, gelijk voorheen, al dieper en vervoerder met Christus gekruisigd te verenigen ?

Zijn klachten — de klachten van een menselijk en kwetsbaar gebleven mens — stijgen eerst op in zijn woord wanneer het leed, de stomme hondse doelloosheid van zijn leven, de nutteloosheid van zijn liefde, de nutteloosheid van haar woorden en alle ontvangen wonden, de nutteloosheid ook van het «eewig dulden», de botte onverschilligheid waarmee alles tenslotte is geëindigd, hem dreigt te verpletteren. Op die momenten — die laatste, en weinige — ziet hij op naar de lijdende en stervende Christus. Doch dan niet vervoerd en met hongerige overgave. Dan betuigt hij enkel — waarlijk met zijn laatste krachten — zijn bereidheid :

*Volgen wille ik, Herder zoete,
volgen U, zoo verre ik kan...*

dan zoekt hij moed en steun in Christus' moed en zwijgend dulden:

*Uit liefde, uit mededoogen,
Ik liet, vóór aller oogen,
Mij vangen, spannen, slaan ;
Ik stierf !... Waar is de herder,
de vader, die ooit verder
zijn hert' heeft laten gaan ?*

en dan bekent hij de Gekruisigde (hartverscheurend soms) zijn nood :

*'k Heb dorst naar een- en veiligheid,
die al te lang te komen beidt,
'k en weet mij niet waar bergen ;
't wilt altemale op mij gestormd,
om, fel gedruischt of fijn gewormd,
het «ja» van mij te vergen.*

*'k En kan niet meer, zoo Gij niet haast
Uw sterken geest mij in en blaast :
'k ga vallen, zwichten, zinken ;
en U, die eens mijn' blijdschap waart,*

*o God, — wat eindelijk noodgevaart, —
verzaken en... verdrinken !*

*o Hemelmondig Manna, krachtig
mannenvoedsel, geeft
mij sterkte...*

En dit bidden om kracht, dit klagen om eigen nood doet hij, ten overstaan van Christus, met schaamte, als ware dit klagen slechts zwakheid :

*Wie en klaagde er niet ?
Was er ooit verdriet
erger als het mijne ?
Was er immer pijn...
«Consummatum est !»
Een', aan 't kruis gevest,
hoore ik tegenspreken,
hoore ik ziebreken,
in Zijn stervenslied !
Ach ! en... ach ! en... ach ! en... ach ! en
Hij en klaagde niet !*

Hij schaamt zich ook als een die geen recht bezit van zijn lijden te spreken ten overstaan van de meedogenloze dood van zijn God :

*'t Is dood nu al : God zelve stierf
de dood ! Wie dierve er, ach,
schier leven, in de droefheid van
dien al te droeven dag ?
Geen woord en zij gesproken meer :
ons Heere hangt en bloedt,
gekropen zij ten kruise nu,
gebiddaagd en geboet !*

Hij schaamt zich, — wie toch was zo goed als Hij, wie viel zoveel bitterheid ten deel, wie was zo arm. — En dan, wetend van de vertroostingen die de mens slechts in eenzaamheid geworden, schrijft hij de verstilde, verzoende, toch van smart trillende strofen :

*Armoede lief,
hemelsch gerief
geeft gij aan dezen,
armoe geprezen,
die om u laten*

*rijkdom en staten,
wereldsch gerief,
armoede lief!*

*Schamel en bloot,
stierf Hij de dood ;
arme, uit der maten,
hing Hij, verlaten,
aan 's Kruisen roede,
't lichaam in bloede :
schamel en bloot,
stierf Hij de dood !*

*Wie was zoo goed,
dat Hij zijn bloed
geven ons wilde ?
Wie was zoo milde,
wie was 't, die boette ?
Jesus, de zoete :
schamel en bloot,
stierf Hij de dood !*

Zo bidt hij, wanneer de onaflaatbare kwelling van het leven hem — een enkele maal — dreigt te verpletteren, tot de Gekruisigde, en hij bidt dan — beschaamd — om steun, kracht, troost, want hij wil bereid blijven. Nooit echter is het lijden meer een bron van mystieke vervoering, als voltrok dààr de eenwording met Christus zich alereerst en als ware het lijden het voornaamste dat men Christus als trouw heeft aan te bieden : hét teken «dat Gij mijn', dat ik Uw' ben» en als ware «het houtene kruis» de diepste realiteit. Ook Gezelle verhoudt zich op diep religieuze wijze tot het lijden ; ook Gezelle's aanvaarden is een «werkelijk deemoedig betreden van dezen weg» ⁴⁾, maar het is alles zoveel menselijker geworden, eenvoudiger, virieler, ontdaan van mystieke vervoeringen en diepzinnigheden, — nuchterder, zei ik haast, en bijna zei ik ook... : vromer. Gezelle is (menselijker, aardser en, laat me het ook zo mogen zeggen : nederiger en diepzinniger) *het lijden eenvoudig en eerlijk geweest*. Het scheen hem voldoende het ontillbare («'t Is meer als leed genoeg !») dat hem gevraagd werd, te *zijn*. Hij heeft aanvaard wat het handelen aan lijden meebracht. Dat behoorde tot zijn vrome trouw : aan het leven, aan de mensen, aan Christus, — maar wàs die trouw aan Christus niét. Zijn trouw bestond in het handelen. Doch eerst wanneer die trouw hem met haar gevolgen vermorzelt, ziet hij op naar

(4) Buytendijk : *W. en Z. v.d. P.* p. 55.

de Gekruisigde, — en dan met schaamte: niet om het hebben van zoveel pijn, doch omdat hij ervan gewaagt ten overstaan van Christus' lijden. Hij waagt zich nauwelijks meer met zijn eigen lijden te «verenigen», laat staan met dat van Christus. De zin van het leven werd een andere. Op een geheel ander plan is Goethe's diepzinnige conclusie ook die van Gezelle geworden: «Es kommt im Leben bloss aufs Tun an, das Geniessen und Leiden findet sich von selbst». Goethe stelde deze maxime op tegenover een hedonistische levensgezindheid; Gezelle stelde haar, met zijn leven, in feite tegenover zowel de mystieke en excessieve lijdensexaltatie van Bonaventura, als de «gematigde» offertjes-exploitatie der godsdienstige homines oeconomici en hun bizar gemanoeuvreeer ermee in de richting van het «verdienstelijke». Gezelle had niets te exploiteren. Hij had, zodra het lijden in hem religieus stem werd, vooral reden zich te schamen. Religieus kende hij slechts het «doen»: i.c. het uitdragen van het evangelie der liefde, en ook dit in strikt evangelische zin, niet overeenkomstig de wijsheid en goedheid der wereld, en ver verwijderd daarom van de ketterij en hoogmoed der werken. — Arbeiden, dat was de trouw van zijn vervoerd en beproefd priesterleven, en waarlijk, deze eenzame verguisde zwoeger in de wijngaard des Heren heeft zich levenslang geen ogenblik rust gegund. In dat opzicht — ook in dat opzicht — was zijn geloof verwant aan het manlijk en strijdbaar geloof van die andere uitgestotene, — de verworpene der Middeleeuwen: de arme van Assisi. «As much knowledge has a man, as he does deeds; and a religious prays well only inasmuch as he works well,» zo vertaalt Cuthbert⁵⁾ Franciscus' woorden, weergegeven in het *Speculum Perfectionis*, in hetzelfde hoofdstuk waarin men eveneens de harde, prachtige woorden kan lezen: «Keizer Karel, Roland, Olivarius, al die paladijnen en sterke mannen die machtig waren in de strijd en tot hun dood toe gezwoegd en gezweet hebben, zij allen zijn in de herinnering der mensen blijven voortleven; en ook de heilige martelaren zijn al strijdend gevallen. Heden echter zijn er velen, die alleen door het navertellen, voorlezen en bekend maken van wat anderen hebben gedaan, tot eer en aanzien willen komen».

Deze trouw, deze volstreekte dienstbaarheid, door Franciscus verdedigd, heeft overigens niets uitstaande met de wederzijdse trouwverhouding tussen mens en God zoals de middeleeuwse gelovige die verstond. Kan men de vroomheid van de laatste in haar trouw-conceptie te vaak karakteriseren als «altfeudale Religiosität» waaraan de oud-testamentische visie van de «Gott der Rache» aalermst vreemd was⁶⁾. Franciscus' vroomheid was — hoezeer hij zich soms

(5) *Life of St. Francis of Assisi*, p. 349.

(6) Friedrich Heer: *Aufgang Europas*, p. 146.

uitdrukte in de terminologie van het dienstverband (ook Gezelle deed dit wel een enkele maal: «Hier ben ik, Uw ontbieën getrouw» etc.) — spiritueler toch, volkomen evangelisch, volkomen nieuwtestamentisch. En dat was ook Gezelle's doen en dienen. — Niet alleen met betrekking tot Bonaventura's lijdensverheerlijking, ook in haar strijd-bare trouwconceptie verschilde Gezelle's vroomheid wezenlijk van die der middeleeuwse mensheid.

Er was bij Gezelle iets essentieel anders aan de orde dan een hernemen van vroeger vroomheid.

(wordt voortgezet)

